

Økonomisk teori og liberalisme

Hovedstrømningen inden for nationaløkonomisk tænkning har i stigende grad bygget på antagelsen om, at markedsøkonomisk teori bedst kan udvikles med udgangspunkt i det enkelte individs (*the economic man*) rationelle handlen. Denne teoribygning er foregået parallelt med, at fokus inden for den politologiske tænkning er flyttet fra staten til den enkelte samfundsborgers rettigheder sikret gennem et parlamentarisk demokrati. Herved har individuel adfærd og markedsnæssige institutioner fået en helt central placering i den økonomiske, teoretiske og politiske diskussion.

Den økonomiske teori i de vestligt orienterede samfund har i mere end 200 år overvejende været præget af den liberale tankegang, som blev fostret tilbage i 1700-tallet. Adam Smiths »usynlige hånd« er en stadigt ofte anvendt metafor for den velfungerende markeds mekanisme. Smith var under stærk indflydelse af dels John Lockes (1632-1704) liberale filosofi og dels af Newtons harmoniske planetmodel. Hos Newton blev systemet holdt sammen af tyngdekraften, som dengang blev opfattet som »Guds værk«. I et markedsøkonomisk system er det konkurrencen, der antages at sikre harmoni, ligevægt og stabilitet. De institutionelle rammer, der skaber de samfundsmæssige betingelser for konkurrencen, påkalder sig herved en betydelig opmærksomhed. Hvorimod de etiske implikationer i form af bl.a. fordelingsmæssige konsekvenser af den øgede konkurrence nedtones i takt med, at markedsøkonomiens effektive udnyttelse af de knappe ressourcer fremhæves.

Overgangen fra de klassiske økonomers bredt anlagte samfundsøkonomiske beskrivelser til en mere analytisk orienteret økonomisk teori var en anden konsekvens af den naturvidenskabelige ambition. Den systematiske brug af matematik, som lå bag det neoklassiske gennembrud, kan ret præcist dateres til offentliggørelsen af Stanley Jevons' *Theory of Political Economy* i 1871 og Léon Walras' *Éléments d'économie politique pure* i 1874 efterfulgt af Alfred Marshalls (1842-1924) *Principles of Economics* i 1890 (der dog længe havde været undervejs og havde cirkuleret i form af forelæsningsnoter i Cambridge). Alle tre neoklassikere var oprindeligt uddannede som matematikere eller ingeniører. I deres forsøg på at gøre økonomien objektiv anvendte de den fra fysikken kendte metode »applied mathematics«, der fortsat er idealisternes metodiske samlingsmærke.

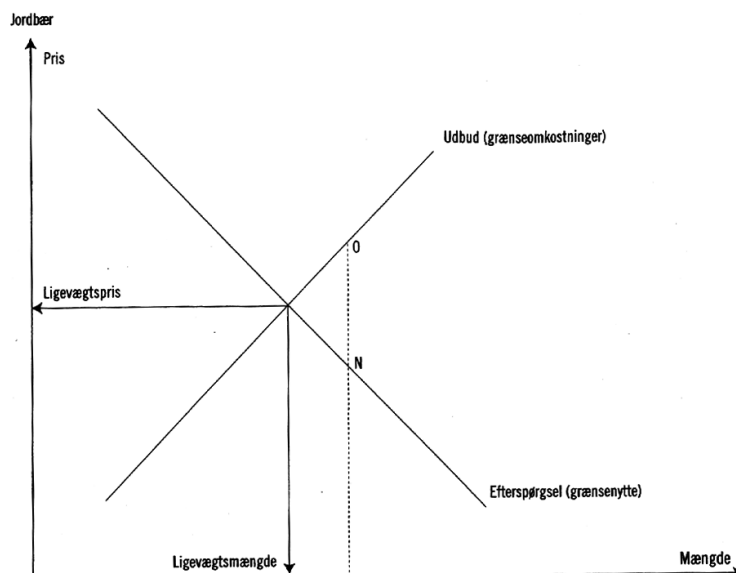
Som noget afgørende nyt var disse »nye« teorier baseret på en matematisk formulering af individuel rationel adfærd ved brug af differentialregning. Matematikken blev i første omgang benyttet til at give et eksplicit svar på, hvorledes *the economic man* burde handle, hvis han baserede sin adfærd på rationelle valg og ønskede en individuel nyttemaksimering. Med dette matematiske udgangspunkt kunne de markedsnæssige konsekvenser beregnes, hvilket betragtedes som en sejr for den analytiske økonomiske teori. Denne »nye« teoriretning fik betegnelsen den neoklassiske økonomi, idet den havde sine samfundsfilosofiske rødder solidt plantet i den klassiske utilitaristiske tankegang. Der var klare mindelser til forgængerne, de klassiske økonomer. Målestokken var fortsat »den størst mulige lykke for det størst mulige antal«; men det analytiske tyngdepunkt havde forskubbet sig til nu udelukkende at basere analysen på individuel optimering, hvorimod de klassiske økonomer også var optaget af forhold, der skabte samfundsmæssige værdier, jf. f.eks. Smiths hovedværk *the Wealth of Nations* (1776). Med neoklassikerne kommer individet og egennytten mere direkte i centrum for den økonomiske teori. Hvor det hos klassikerne var *the greatest happiness for the greatest number*, blev det i stigende grad et spørgsmål om, hvorledes hver enkelt individ kunne nå sin personlige *greatest happiness*, som ikke omfattede de fælles værdier. I et forsøg på at

gøre teorien objektiv afstod neoklassikerne i stigende grad fra at foretage en interpersonel sammenligning, hvorved det samfundsmæssige optimale indskrænktes til at blive den størst mulige nytte for hvert enkelt menneske. Individet kom herved op gennem det 20. århundrede til at stå mere og mere centralt i den liberalistisk inspirerede økonomiske analyse, kulminerende i de computerbaserede generelle ligevægtsmodeller. Sideløbende med denne dominerende individfikserede trend inden for økonomisk teori var der dog »konjunkturbevægelser« i den liberale økonomiske tænkning. Men her må det ikke overses, at udgangspunktet for den klassiske liberalisme var kritikken af det gennemregulerede samfund, som enevælden og merkantilismen stod som eksponenter for navnlig i Kontinentaleuropa. De klassiske økonomers stigende fokusering på individet havde sin samfundsfilosofiske parallel i udviklingen af den demokratisk inspirerede politiske tænkning. Realisterne kommer først på banen i takt med, at de liberale markedsøkonomiske tanker bliver gjort til en del af virkeligheden. Herved bliver markedssystemets skyggesider mere åbenbare. Det fik Karl Marx og John Stuart Mill til at reagere; men de blev løbet over ende af neoklassikernes pristeori og matematiske modeller.

Den ideale markedsøkonomi – neoklassisk teori

Det neoklassiske gennembrud i anden halvdel af det 19. århundrede var et gennembrud med hensyn til forståelsen af, hvorledes prisen bestemmes i en velfungerende markedsøkonomi, og hvorfor netop disse priser inden for den ideale models rammer fører til en »optimal anvendelse af de knappe produktionsfaktorer, jord, kapital og arbejdskraft«.

Prisdannelsen baseret på arbejdsværdilæren var et af de svage led i den klassiske økonomiske teori. Det blev i stigende grad åbenbart, at arbejdsværdilæren ikke kunne anvendes som en egentlig pristeori; for her var priserne upåvirkede af udviklingen i efterspørgslen. Desuden sloges allerede Adam Smith med det tilsyneladende paradoks, at »unyttige« diamanter havde en langt højere pris end det uundværlige drikkevand. Der var her en iboende modstrid mellem brugsværdien (nyttens) og varens pris baseret på arbejdsværdi. Det er neoklassikernes fortjeneste at have givet en mere dækkende teoretisk forklaring på de adfærdsmæssige faktorer bag markedets udbuds- og efterspørgselskurver, og på hvorledes samspillet mellem udbud og efterspørgsel determinerer markedsprisen. Vi kan takke Alfred Marshall for det udbuds- og efterspørgselsdiagram, der indgår i ethvert førsteårspensum i samfundsøkonomi. Det belyser, hvorledes prisen på et detailmarked bestemmes i skæringspunktet mellem de to kurver. Dette resultat forudsætter dog, at der er fri konkurrence, således at der kan indstille sig en »ligevægt« på markedet etableret gennem (fuldkommen) konkurrence. I ligevægten vil husholdningernes marginale nytte (det vil sige nytten af den sidst indkøbte enhed af den pågældende vare) netop være lig

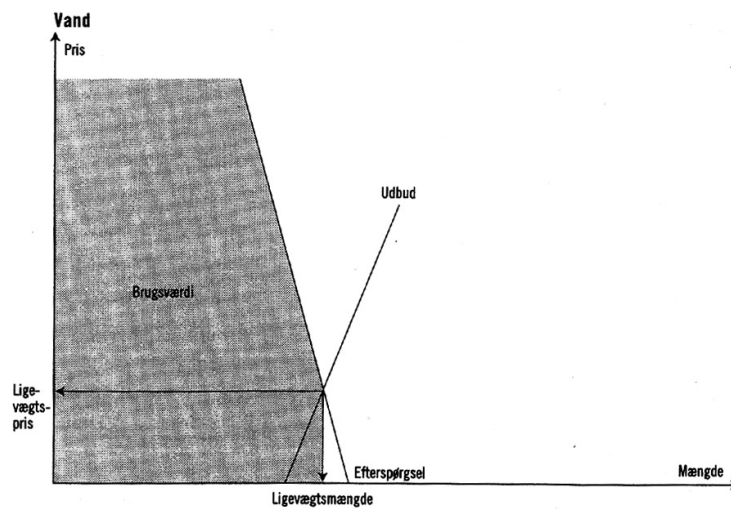
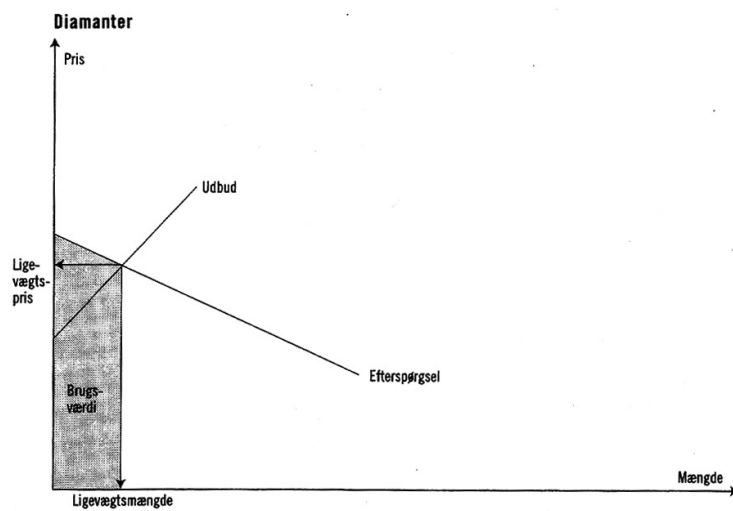
FIGUR 113: Det neoklassiske udbuds/efterspørgselsdiagram for jordbærmarkedet. Pamperin Grafisk / Jesper Jespersen.

med virksomhedernes omkostninger ved at producere denne marginale (det vil sige ekstra) enhed.

Det er et fascinerende resultat, at konkurrencen presser husholdninger og virksomheder i »armene på hinanden«, således at den nytte, som forbrugeren får af sin sidst indkøbte vareenhed, netop modsvares af de omkostninger, som virksomheden har måttet afholde ved produktionen! I denne analyse bliver den pris, der danner sig (af sig selv), unik, fordi den samtidigt afspejler den individuelle nytte og de omkostninger, der bliver betalt for, når samfundets knappe ressourcer anvendes. Det kan forførelserisk simpelt illustreres i det (neo)klassiske udbuds-eferspørgselsdiagram, jf. figur 113. Det forførelseriske ligger i det forhold, at skæringspunktet altid påkalder sig speciel opmærksomhed. Blikket rettes automatisk mod dette punkt, hvorved det overses, hvor restriktive forudsætninger, der skal være opfyldt, for at markedet overhovedet havner i dette skæringspunkt. Men hvis det lykkes, så gælder det til gengæld også, at prisen – bestemt af både udbud og efterspørgsel – netop vil afspejle både marginale omkostninger og den marginale nytte.

Markedsmekanismen har ydermere den dynamiske egenskab, at hvis virksomhederne skulle have taget fejl og forsøger at få en »for stor« produktion afsat, så er det åbenbart fra figuren, at det ikke vil (og heller ikke bør) lykkes. Til højre for ligevægtpunktet vil husholdningernes nytte (N) nemlig være mindre end produktionsomkostningerne (O). En større produktion vil derfor ikke være samfundsmæssigt optimal. Den marginale nytte er den højeste pris, som husholdningerne vil betale på et velfungerende marked, hvor der kun kan herske én pris. Virksomhederne må således sælge den »for store« produktion med tab til prisen »N«. Belært af denne erfaring vil virksomhederne efterfølgende reducere deres produktion. På mindre, overskuelige markeder (teorien blev jo udviklet i midten af forrige århundrede), kunne de restriktive forudsætninger bag ligevægten (bl.a. fuld information) med en vis rimelighed antages at være opfyldt. Det havde den konsekvens, at der med en betydelig ret kunne argumenteres for, at en fri markedsøkonomi sikrede, at de marginale omkostninger og den marginale nytte ved produktionen var lige store. Ved hjælp af differentialregning kunne det ydermere konkluderes, at når marginalbetingelserne var opfyldt, så ville samfundets forbrugsoverskud (forskellen mellem den totale nytte og værdien

af de anvendte produktionsfaktorer) være størst muligt. Markedslikevægten fik derfor også betegnelsen en *efficient faktor-allokering*; for som beskrevet ovenfor ville en større produktion implicere, at der blev anvendt for mange produktionsfaktorer i den pågældende branche. De ville kunne bruges bedre andre steder i økonomien, hvor efterspørgslen var større. Var produktionen derimod mindre end den optimale (bestemt af »krydset«), ville prisen blive budt op, hvilket efterfølgende enten ville tiltrække nye virksomheder eller få de eksisterende til at øge produktionen. Hermed var Smiths værdiparadoks blevet (op)løst; for markedsprisen afspejler således kun varens bytteværdi og ikke brugsværdien. Bytteværdien fastlægges af markedsprisen, mens brugsværdien er lig med totalnytten, der er bestemt af hele arealet under efterspørgselskurven. Antager vi, at vand er uundværligt, så vil efterspørgselskurven være meget stejl, fordi vi er villige til at betale en endog særdeles høj pris for at få den nødvendige daglige mængde vand. Der-

FIGUR 114: Bytteværdi og brugsværdi for henholdsvis diamanter og vand. Pamperin Grafisk / Jesper Jespersen.

imod er der grænser for, hvad vi overhovedet vil betale for en diamant, for den er ikke nødvendig, og derfor starter efterspørgselskurven ved en meget lavere pris, men tilgængæld er den fladere; for er prisen overkommelig, er der ikke grænser for, hvor mange diamanter man kan pynte sig med. Her er det omkostningerne ved at fremskaffe diamanterne, der sætter grænsen. Vi ser derfor på figur 114, at totalnyttens = brugsværdien (arealet under efterspørgselskurven) er tifold større for vand end for diamanter, selv om prisen (bytteværdien) for diamanter måtte være større. Omvendt kan den lave pris på vand forklares ved de små omkostninger, der er forbundet med at fremskaffe vand, så længe det springer direkte op ad jorden. I takt med at Jordens vandreserver bliver reduceret, vil vi formentlig komme til at opleve en dramatisk stigning i prisen på vand! Pristeorien er neoklassikernes væsentligste nyskabelse. Den skabte ny indsigt, ligesom den metodemæssigt var en revolution ved sin brug af matematik og analytisk geometri. Dette var Jevons og Marshalls enestående bidrag.

Markedssystemet på formel

– den generelle ligevægtsmodel

Man vil desuden bemærke, at indtil marginalismens gennembrud i slutningen af forrige århundrede under betegnelsen neoklassisk teori, var det helt almindelig at anvende begrebet *political economy* i titlen på økonomiske grundbøger. Det signalerede, at en analyse af fordelingsproblematikken (mellem klasser) var højt prioriteret. Léon Walras kaldte endnu sit bidrag til den økonomiske teori for *Éléments d'économie politique pure* (1874-77), men fordelingsdiskussionen forsvandt ud af de økonomiske hovedværker med Alfred Marshall. I stedet anvendes terminologien *Principles of Economics* som titlen på deres hovedværker.

Nationaløkonomi bliver i disse år »objektiveret«, ikke mindst under indtryk af den stigende anvendelse af matematiske formuleringer som et vigtigt analyseredskab. De samfundsøkonomiske forhold, der ikke kunne sættes på matematiske formler, blev ikke gjort til genstand for en egentlig videnskabelig analyse, men samlet under betegnelsen »uforklarede forhold«, der mentes at være konstante. Analysen gennemføres således under en forudsætning af *ceteris paribus* (dvs. »alt andet lige«). Omvendt er de forhold, der kan sættes på formler, hævet over den politiske og ideologiske strid – hævdes det. De naturvidenskabelige aspirationer har ligefrem Newtons simple planetsystem som forbillede. Her spørges der ikke om, hvilket motiv planeterne har for at følge de beregnede baner – endsige om man kan ændre disse baner. Fascinationen af de newtonske resultater var åbenbar, de var både objektive og harmoniske og en stærk inspiration for Adam Smith, hvis første videnskabelige værk simpelthen hed *A Theory of Astronomy* fra 1740. De klassiske økonomer mestrede ikke den teoretiske matematik, så f.eks. Ricardo måtte nøjes med at belyse sine teorier med regneeksempler.

Det blev den ingeniøruddannede Léon Walras, professor i Lausanne, der skulle tage dette skridt, idet han udvidede brugen af den matematiske metode til at omfatte hele det markedsøkonomiske system, hvorved han (i princippet) kunne give en samlet beskrivelse af *hele* samfundsøkonomien. Han arbejdede ud fra den enkle antagelse, at hvis ét marked kan beskrives ved én udbudsfunktion, én efterspørgselsfunktion og én ligevægtspris (bestemt ved at udbud = efterspørgsel),

hvorfor skulle en samfundsøkonomi bestående af et vilkårligt antal markeder så ikke kunne beskrives ved »n« udbuds- og »n« efterspørgselsfunktioner og »n« ligevægtspriser? Lad os derfor antage, sagde Walras, at forudsætningerne bag Jevons og Marshalls jordbærmarked gælder for alle »n« markeder i samfundsøkonomien (omfattende bl.a. arbejdsmarkedet, penge- og kapitalmarkederne, boligmarkedet, valuta-markedet og jordbærmarkedet). Hvis der således produceres og efterspørges i overensstemmelse med marginalprincippet, og hvis alle økonomiens (små) deltagere antages at have fuld information, og der i øvrigt hersker fuldkommen konkurrence, så kan hele samfundsøkonomien (repræsenteret ved »n« markeder) beskrives ved, ikke 3 ligninger med 3 ubekendte, som på det enkelte jordbærmarked – men derimod ved $n \cdot 3$ ligninger og $n \cdot 3$ ubekendte (priser, efterspørgsel og udbud). Det var en for datiden i praksis uoverkommelig udfordring at løse et så stort ligningssystem; men hvis bare ligningerne var »pæne«, så kunne det matematisk vises, at der ville eksistere positive priser og mængder på alle markeder i den totale (generelle) ligevægt. Med andre ord, hvis alle samfundsøkonomiens tandhjul var velsmurte og passede perfekt ind i hinanden – hvor de enkelte tænder i dette enorme urværk med lidt godt vilje kunne udgøres af de enkelte husholdninger og producenter – så var det nu ligefrem bevist, at det markedsøkonomiske system ikke alene kunne fungere, men også ville danne et sæt priser, der opfyldte kravet til efficient faktor anvendelse!

Det blev efterfølgeren i lærestolen i Lausanne, italieneren Vilfredo Pareto (ligeledes uddannet som ingeniør), der kom til at lægge navn til dette resultat baseret på Walras' model. Han viste, at hvis der herskede fuldkommen konkurrence på alle markeder, og hvis de økonomiske enheders adfærd var i overensstemmelse med antagelsen om *the economic man* kombineret med fuld forudseenhed, så ville den frie konkurrence sikre »optimal ressourceanvendelse = økonomisk efficiens«. Men netop fordi neoklassikerne nægtede at forholde sig politisk til fordelingen af produktionen mellem samfundets individer, så eksisterer der uendelig mange svar på spørgsmålet om, hvorledes en *Pareto-optimal* tilstand ser ud. Svaret afhænger fuldstændigt af de (politiske) kriterier, hvorefter realformuerne (det vil sige jord, realkapital og human kapital) er fordelt.

Den økonomiske liberalisme og Adams Smiths »usynlige hånd« var hermed blevet sat på formler. Smiths intuition var blevet matematisk bevist: Markedet og markedsskræfterne ville kunne øge *The Wealth of Nations*.